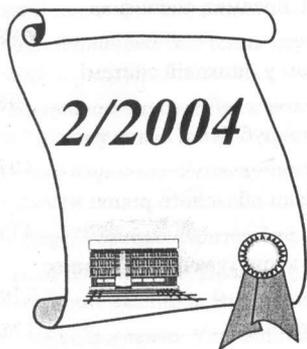

ВІСНИК

Національної академії державного управління при Президентові України

Затверджений на засіданні Вченої ради академії
25 грудня 2003 р., протокол № 92/12

Науковий журнал (виходить 4 рази на рік)

З М І С Т

<i>Володимир Луговий. Про принципи і тенденції підготовки вищих керівників у галузі державного управління (професійно-методологічний підхід).....</i>	5
<i>Промова Посла Сполучених Штатів Америки в Україні Джона Хербста в Національній академії державного управління при Президентові України (Київ, 18 травня 2004 р.).....</i>	14
I. Філософія, методологія, теорія та історія державного управління	
<i>Анатолій Толстоухов. Філософія цифрового виміру: у часі та просторі.....</i>	19
<i>Ніна Нижник, Людмила Пашко. Наукові підходи до управління людськими ресурсами: історичний екскурс.....</i>	28
<i>Юрій Работя. Проблеми інституалізації зв'язків з громадськістю в державно-управлінській діяльності.....</i>	35
<i>Валентина Новик. Сучасний стан адміністративно-територіального устрою та шляхи його вдосконалення.....</i>	43
<i>Ольга Берданова. Методологічні аспекти оцінки масштабів бідності в Україні.....</i>	49
<i>Олексій Валецький. Інститут державних секретарів: зарубіжний досвід і Україна.....</i>	54

<i>Станіслав Вдовенко</i> . Міждержавний рівень впливу організаційно-управлінських рішень на становище пострадянських українців (на прикладі співробітництва України і Республіки Білорусь)	63
<i>Радмила Войтович</i> . Місце, роль та функції національної держави в контексті сучасних глобалізаційних процесів	70
<i>Наталія Грицяк</i> . Принципи державного управління гендерною політикою	81
<i>Юрій Кальниш</i> . Політичний аналіз у державному управлінні: предмет, специфіка і дефініції	88
<i>Володимир Мартиненко</i> . Управління інвестиційним процесом у ринковій системі господарювання: методологічний аспект	96
<i>Віктор Мельниченко</i> . Вплив децентралізації та деконцентрації публічної влади на стабілізацію державного управління	107
<i>Лариса Покрова</i> . Державна служба в органах виконавчої влади обласного рівня: організаційний аспект	114
<i>Володимир Долечек</i> . Запровадження системи збору оплати з користувачів державних послуг	119
<i>Марина Калина</i> . Особливості євроінтеграційної політики України	125

II. Державна служба, служба в органах місцевого самоврядування

<i>Валерій Бакуменко, Олександр Губа</i> . Парадигмальний підхід до формування комплексних та професійних програм підготовки державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування	133
<i>Олександр Воронько</i> . Кадрова політика - універсальний важіль державного будівництва	141

III. Механізми державного управління

<i>Віктор Бойко</i> . Ринок кредитних послуг та необхідність його державного регулювання	153
<i>Микола Гаман</i> . Особливості державного управління у сфері інноваційної діяльності	158
<i>Петро Шаповал</i> . Державне управління розвитком страхових послуг у сільсько-господарському виробництві регіону	166
<i>Володимир Богданович, Денис Гасвой</i> . Методика державного управління у сфері військово-технічного співробітництва України і Китаю	174
<i>Ярослав Радиш, Валерія Лехан, Сергій Крюков</i> . Проблеми державного управління охороною здоров'я в Україні	182
<i>Валентина Понеділко</i> . Критерій інтенсивного економічного зростання	188
<i>Марина Білинська</i> . Управління якістю навчання студентів вищої медичної школи на основі математичної моделі	197
<i>Олена Слюсаренко</i> . Про професійний добір і фахове навчання в системах кар'єрного розвитку державних службовців країн Північної Америки та Європи	202
<i>Руслан Демчак</i> . Індикатори фінансового ринку в аспекті державного управління: фондові індекси	211

<i>Світлана Демчак. Система управління енергозбереженням в умовах сталого екологобезпечного економічного розвитку</i>	216
<i>Тетяна Єгорова-Гудкова, Світлана Волкова. Розвиток стану прозорості на ринку цінних паперів України на підставі використання методології управління проектами</i>	221
<i>Микола Єжесев, Павло Невмержицький. Шляхи вдосконалення механізму взаємодії правоохоронних органів у боротьбі з транснаціональною злочинністю в економічній сфері</i>	225
<i>Ольга Іваницька. Значення наукової інфраструктури у розвитку фінансового ринку</i>	228
<i>Валентина Карлова. Державне управління у сфері культури на регіональному і місцевому рівні: пошук ефективних моделей</i>	234
<i>Віктор Кириллов. Економічний зміст інвестицій в умовах розвитку ринкових відносин</i>	242
<i>Віктор Огаренко. Критерії ефективності управління вищим навчальним закладом</i>	248
<i>Сергій Омелянець. Дозиметричне забезпечення управлінських рішень з питань мінімізації наслідків Чорнобильської катастрофи</i>	253
<i>Віктор Семененко. Управління державними корпоративними правами у приватизаційному процесі економіки України</i>	260
<i>Станіслав Таршин. Державне регулювання ринку олійних культур в Україні</i>	264
<i>Анатолій Ткаченко. Державне регулювання діяльності в галузі транспорту</i>	271
<i>Ольга Шапоренко. Екологічна політика держави при реформуванні земельних відносин</i>	277
<i>Наталія Ярош. Державне управління якістю медичної допомоги</i>	282

IV. Регіональне управління та місцеве самоврядування

<i>Олександр Єгоров. Взаємодія органів місцевої виконавчої влади з органами місцевого самоврядування в Україні</i>	289
<i>Ігор Козюра. Основні тенденції розвитку місцевого самоврядування в Канаді на рубежі XX-XXI століть</i>	296
<i>Тетяна Максимова. Методичні підходи щодо оцінки стійкості розвитку соціально-економічних регіональних систем</i>	300
<i>Валентин Малиновський. Соціальна природа і сутність функцій місцевого самоврядування</i>	304
<i>Володимир Саламатов. Потреба в аналізі ефективності управління містом в умовах перехідних суспільств</i>	309

V. Політологія і право

<i>Юрій Сурмін, Іван Шкурат. Президентські вибори в Україні: характеристика ситуації та риси портрета майбутнього Президента України</i>	315
<i>Сергій Гакман. Інститут євро регіонів і перспективи регулювання міжетнічних відносин на прикордонні</i>	323
<i>Володимир Горник. Удосконалення правового забезпечення інноваційного розвитку промисловості</i>	329

<i>Микола Іванов.</i> Політична освіта як важливий чинник громадянського розвитку української нації	335
<i>Галина Лаврик.</i> Зовнішній вияв релігійних вірувань у світлі вимог і мотивів здійснення свободи віросповідання у радянській Україні 1919-1920-х років	341
<i>Віктор Лисицький.</i> Лідерство України на стратегічно перспективних ринках як національна ідея	348
<i>В'ячеслав Самсоненко.</i> Проблеми застосування кримінальної відповідальності за порушення особою законодавства України про вибори	355
<i>Валерій Тертичка.</i> Аналітик політики: професійні вимоги і стратегія діяльності	360

VI. Соціальна і гуманітарна політика

<i>Григорій Ситник.</i> Національні цінності як основа прогресивного розвитку особистості, суспільства і держави	369

VII. Інформаційні технології

<i>Валерій Ніколайчук, Григорій Литвинов.</i> Концептуальні засади запровадження технологій електронного уряду на місцевому рівні державного управління	375
<i>Віталій Тронь.</i> Хаос, порядок і самоорганізація в державному управлінні	384

VIII. Дослідження. Розробки. Проекти

<i>Ніна Нижник, Василь Лемак.</i> Поділ Чехословаччини: конституційні основи і політична практика	395
<i>Зоя Борисенко.</i> Діалектика монополізму і конкуренції в умовах глобалізації	404
<i>Сергій Кравченко.</i> Аналіз основних принципів та напрямів адміністративної реформи в республіці Угорщина	409
<i>Ірина Кравчук.</i> Управління процесом гармонізації польського права з правом ЄС: досвід для України	417
<i>Сергій Опрятний.</i> Використання стилів державного управління й управління малими соціальними групами в освітній діяльності	424
<i>Ніна Чала.</i> Вплив європейських інтеграційних процесів на розвиток української промисловості	429
<i>Сергій Яценко.</i> Логічні помилки в діловій комунікації у висновку силогізма та шляхи їх подолання	434

Редколегія журналу

- Луговий В.І.* - голов. ред., ректор академії, д.пед.н., проф.;
- Князєв В.М.* - заст. голов. ред., проректор з наук. роботи, д.філос.н., проф.;
- Бакуменко В.Д.* - директор Інституту проблем держ. упр. та місц. самоврядування, д.н.держ.упр., проф.;
- Гогіна Л.М.* - відп. секр. редколегії, пров. наук. співробітник Інституту проблем держ. упр. та місц. самоврядування, к.і.н., доц.;
- Бодров В.Г.* - зав. каф. екон. теорії та історії економіки, д.е.н., проф.;
- Вакуленко В.М.* - зав. каф. управління містом, к.н.держ.упр., доц.;
- Кравченко Б.О.* - проректор з міжнар. зв'язків, д.філос. (PhD), проф.;
- Кремень В.Г.* - міністр науки і освіти України, президент АПН України, д.філос.н., проф.;
- Куценко В.А.* - проректор з навч. роботи, к.е.н., проф.;
- Литвинов Г.С.* - зав. каф. інформ. технологій, д.ф.-м.н., проф.;
- Майборода В.К.* - учений секретар спеціалізованої вченої ради, д.пед.н., проф.;
- Майборода С.В.* - декан ф-ту заоч. форми навчання, д.н.держ.упр., доц.;
- Мордвінов О.Г.* - зав. каф. держ. упр. та адмін. менеджменту Гуманітарного ун-ту "Запорізький ін-т держ. та муніцип. упр.", д.н.держ.упр., доц.;
- Мостовий Г.І.* - проректор-директор ХРІДУ академії, к.е.н., проф.;
- Мотренко Т.В.* - нач. Головного упр. держ. служби України, к.філос.н., доц.;
- Надолішній П.І.* - зав. каф. держ. упр. і місц. самоврядування, д.н.держ.упр. проф.;
- Нижник Н.Р.* - перший проректор, зав. каф. держ. упр. і менедж., д.ю.н., проф.;
- Пойченко А.М.* - проректор-директор ОРІДУ академії, д.політ.н., проф.;
- Почепцов Г.Г.* - нач. упр. стратег. ініціатив Адміністрації Президента України, зав. каф. інформ. політики, д.філол.н., проф.;
- Протасова Н.Г.* - зав. каф. упр. освітою, д.пед.н., проф.;
- Рєбкало В.А.* - зав. каф. політології, д. філос. н., проф.;
- Розпугатенко І.В.* - проректор-директор Інституту підвищ. кваліфікації керівних кадрів, зав. каф. екон. політики, д.н.держ.упр., проф.;
- Серьогін С.М.* - проректор-директор ДРІДУ академії, к.т.н., доц.;
- Скуратівський В.А.* - зав. каф. соц. і гуман. політики, д.філос.н., проф.;
- Солоненко І.М.* - зав. каф. упр. охороною здоров'я, д.мед.н., проф.;
- Сурмін Ю.П.* - заст. директора Інституту проблем держ. упр. та місц. самоврядування, д.соціол.н., проф.;
- Трощ В.П.* - проф. каф. інформ. технологій, д.н.держ.упр. проф.;
- Чемерис А.О.* - проректор-директор ЛРІДУ академії, к.е.н., доц.;
- Шамрай В.О.* - заст. нач. ф-ту подат. міліції Укр. фінанс.-економ. ін-ту ДПА України, д.н.держ.упр., проф.;
- Шоповал В.М.* - заст. Голови Конституційного Суду України, д.ю.н., проф.;
- Шаров Ю.П.* - перший заст. директора ДРІДУ академії, д.н.держ.упр., доц.

4. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 черв. 1996 р. - К.: Преса України, 1997. - С. 16

5. *Аза Л.П.* Ростити патріотів, а не перекотиполе: Сучасні тенденції етнокультурної соціалізації молоді // Віче. - 1997. - № 12. - С. 69-77; *Ваторопин А.С.* Политические ориентации студенчества // Социс. - 2000. - № 6. - С. 39-43; *Васютенський В.* Про особливості електорального самовизначення громадян України // Укр. варіанти. - 1998. - № 1. - С. 37-41; *Вашутін О.* Політична соціалізація молоді в сім'ї і становлення політичної психології індивіда // Людина і політика. - 2000. - № 5. - С. 67-71; *Макеєв С., Надточий А.* Політична соціалізація в пострадянській Україні // Політика. - 1997. - № 1; *Шахтемірова О.* Ціннісні орієнтації та політична свідомість // Нова політика. - 1999. - № 4. - С. 24-27; *Остапенко М.* Політична свідомість студентської молоді в сучасній Україні // Нова політика. - 1999. - № 4. - С. 28-32 та ін.

6. *Щербинин А.И.* Вхождение в политический мир (Теоретико-методологические основания политической дидактики) // Полис. - 1996. - № 5; *Стюарт-Хилл Э.* Вызовы российской политологии // Полис. - 1997. - № 6; *Казанцев А.А.* Политическая наука: проблема методологической рефлексии (Обзор круглого стола) // Полис. - 2001. - С. 51-64; *Gieseke H.* Didaktik der politischen Bildung. - München, 1971; *Kuhn H.-W., Massing P.* Politische Bildung seit 1945: Konzeption, Kontroverse, Perspektiven.-Grundfragenund Praxisproblems der politischen Bildung. - Bonn, 1992. S.27-29 та ін.

Галина Лаврик,
докторант ПДПУ

Зовнішній вияв релігійних вірувань у світлі вимог і мотивів здійснення свободи віросповідання у радянській Україні 1919-1920-х років

Визначальними для забезпечення свободи світогляду та віросповідання, релігійних відносин у сучасній Україні є формування відповідних цивільних правових відносин і норм державного права. Їх творення, певна річ, засноване на глибокому усвідомленні процесу формування і розвитку радянської юридичної науки в історико-політичному контексті та на існуванні реальних правових явищ.

Такий підхід утверджується нині в дослідженнях законодавчого забезпечення державних інтересів радянської України в релігійній сфері життєдіяльності суспільства. Однак, попри очевидні зрушення в об'єктивному висвітленні цієї проблеми, що відбуваються завдяки дослідженням В.І.Силантьєва, О.Д.Форостюка, Я.І.Бережного та інших науковців [1-3], характеристика правового оформлення більшовицького курсу щодо церкви та віруючих залишається неповною і вимагає подальших наукових студій.

Визначити особливості політико-правової регламентації зовнішнього вияву релігійних вірувань в Україні 1920-х рр., тобто окреслити предмет дослідження, дасть змогу лише всебічний аналіз досвіду створення і розвитку тодішньої системи правових норм, пов'язаних із забезпеченням свободи віросповідання.

Проголошення цілком прогресивного за своєю спрямованістю декрету Раднаркому РСФРР "Про відокремлення церкви від держави і школи від церкви", який гарантував свободу совісті, призвело до розгортання боротьби проти церкви як особливої організації релігійної пропаганди, матеріально зацікавленої в "народному нецтві й релігійному рабстві", з одного боку, та боротьби проти "релігійних забобонів більшості трудящих мас" - з другого [4, с. 247].

Завдання з ліквідації "надзвичайно поширених і глибоко вкорінених" релігійних забобонів видавалося більшовицькій еліті "незрівнянно важчим", таким, що вимагало "великої витривалості й упертості". Тож, завбачивши загибель релігії в майбутньому, вона виступала за "розвинення" найширшої антирелігійної пропаганди, яка б нещадно винищувала всякий авторитет цього "буржуазного" знаряддя духовного закріпачення мас". Лише з огляду на те, що, "стаючи гнаною", церква починала користуватися ще більшим співчуттям мас і пробуджувати в них "давню забуті зв'язки між релігією й обороною національної свободи", розпалювати "антисемітизм" і взагалі, мобілізувати всі "оджитки вже одмерлої ідеології", антирелігійну пропаганду, прирівняну до боротьби проти "релігійної темноти мас", вирішено було вести "не тільки з усією енергією та настирливістю, а й з потрібним тактом та обережністю". "Релігійна маса є дуже чутливою до всякої образи свого почуття, - зазначали М.Бухарін і Є.Преображенський, - і насильниче вщеплювання атеїзму в маси, сполучене з насильствами та глузуваннями над релігійними обходами та предметами культу, не прискорюють, гальмують розвиток потрібної боротьби" [4, с. 253-254].

Російських більшовиків цілком підтримували їх однопартійці в Україні. Зосереджуючи увагу на пропагандистських методах атеїстичної роботи, в її зміст вони включали "звістки" про "народне пробудження", "зрікання" утримувати церкви, на місці яких утворювалися школи, "відмовлення прогулювати ряди днів" через непотрібні свята (релігійні - Г.Л.) [5, с. 3] тощо, а також роз'яснення того, звідки походить і як розвивається релігійний світогляд, який перетворюється представниками впливової церковної ієрархії на "вчену систему", а в "народних масах" набуває характеру забобонів, видозмінюючись при цьому залежно від "загострення класової боротьби та її перекрученого розуміння". "Нині релігійна свідомість руйнується, як ціле, - стверджували у ЦК КП(б)У восени 1922 р., - однак тим потворніше виявляються її пережитки: віра в ікони, раки, заклинання, чаклунська медицина, політичні забобони, уявлення про комуністів, комісарів, як про посланців антихриста" [6, с. 24].

У цих забобонах, що "розвинулися внаслідок відсталості свідомості трудящих мас від факту завоювання державної влади", власне як і в розповідях, що їх супроводжують, про "божі кари слуг антихристових", вищим політичним керівництвом радянської України ввижалася примара внутрішньої опозиції, неприйняття соціалістичних ідеалів. Виявивши, що "політична дійсність" "знаходилася на рівні диктатури пролетаріату", воно закликала керівників антирелігійної пропаганди в республіці розпочати боротьбу проти наявної тут "національної хворобливої загостреності релігійного почуття, яке <...> в обставинах громадянської війни на Україні ускладнилось національною ворожнечею, економічними переживаннями дрібнобуржуазного побуту селянства і міщанства в умовах господарського панування великої індустрії і політичної диктатури пролетаріату" [7, с. 24-25].

У ЦК КП(б)У визнавали, що ця "національна хвороблива загостреність релігійного почуття", яка тепер "означала головну опору несвідомої культурної контрреволюції", виникла "історично". "Релігія для селянських мас в Україні трива-

лий час відігравала роль класового гасла в їхній боротьбі проти панування польських поміщиків, єврейської буржуазії і великоросійської військово-адміністративної бюрократії і проти тиску католицького єзуїтства, з одного боку, і московсько-візантійсько-православної ієрархії — з другого боку”, - зазначалося в тезах з антирелігійної пропаганди. Далі в них йшлося про боротьбу козацтва, керованого старшинами, при Богдані Хмельницькому за “віру православну” проти польських магнатів, опір уніатству і московській церковній ієрархії, надісланий в Україну, утворення у XVIII ст. національно-культурного центру в Києво-Печерській лаврі тощо, але наприкінці згадувалося про те, що “централізований апарат церковного насилля всіх віросповідань над масами уже розбито” [8, с. 24]. Тому час “братися” і за ліквідацію впливу на суспільні відносини у сфері церковно-релігійного життя освячених упродовж століть народних традицій, які не давали змоги радянській владі розраховувати тут на успіх.

В Україні, як і в Росії, це досягалося, насамперед, заборонаю будь-де, крім храмів, публічно виставляти релігійні емблеми і прилюдно виконувати дії релігійного характеру. “У всі часи, всі держави, всіх типів, - стверджували українські радянські правознавці, - завжди слідкували за тим, щоб зовнішні прояви релігійних вірувань, наприклад - в обрядах, не суперечили ні існуючим у певній державі законам, ні існуючому суспільному порядку, ні “добрим звичаям” з погляду панівного в цій державі класу” [7, с. 261].

У ст.4 декрету Раднаркому РСФРР “Про відокремлення церкви від держави і школи від церкви” від 23 січня 1918 р. та ст.4 аналогічного йому декрету Тимчасового робітничо-селянського уряду України від 22 січня 1919 р. вказувалося, що дії державних та інших публічно-правових громадських установ не супроводжуються жодними релігійними обрядами або церемоніями [8, с.196, 203]. Відкривати навчальні заняття в школах урочистою відправою служби божої, виголошувати молитви перед початком занять у сільських школах, гімназіях та інших закладах, а також відправляти молебні на державних, приватних підприємствах, як це було до жовтневого перевороту 1917 р., тепер заборонялося.

Постанова (інструкція) Наркомату юстиції РСФРР “Про порядок проведення в життя декрету “Про відокремлення церкви від держави і школи від церкви”, прийнята 24 серпня 1918 р., доповнила положення вказаних статей вимогою не розміщувати у державних та інших публічно-правових громадських установах будь-яких релігійних зображень [9, с. 23].

Наказ про релігійні та інші зображення, поширюваний у липні 1919 р. серед управляючих і завідуючих підвідділами і підприємствами, а також серед голів фабрично-заводських комітетів та службових комітетів Київського губернського відділу комунального господарства, дає змогу уявити всю передісторію появи такої заборони в інструкції Наркомату юстиції, Наркомату внутрішніх справ і Наркомату освіти УСРР щодо застосування законоположень про відокремлення церкви від держави і школи від церкви, прийнятій 10 листопада 1920 р. Після нагадування про “недопустимість розміщення у приміщеннях радянських закладів будь-яких релігійних зображень” у цьому наказі йшлося про безумовний обов’язок (“особисту відповідальність”) перелічених посадових осіб “ужити заходів до того, щоб будь-які релігійні зображення, рівно як і портрети усяких “благодійників” і діячів старого ладу, були негайно зняті і видалені із усіх приміщень, зайнятих відділом комунального господарства та його підприємствами і закладами” [10]. Факти “невиконання цього” представники місцевих владних структур “обіцяли” розглядати “як саботаж і карати “аж відданням до суду Революційного Трибуналу”.

Ненормальним явищем називав влітку наступного 1920 р. завідуючий відділом з роботи на селі Зміївського повітового комітету КП(б)У те, що на території повіту у волосних виконкомах можна було бачити ікони, а також старі вивіски з написами “Волосне правління” або “Сільська розправа”. Визнаючи наявність ікон у державних закладах несумісною з відокремленням церкви від держави, він вимагав негайно усунути це непорозуміння, але “знову-таки розпорядженням із центру” [11].

Відтак у ст.46 інструкції Наркомату юстиції, Наркомату внутрішніх справ, Наркомату освіти УСРР від 10 листопада 1920 р. зазначалося: “У державних та інших публічно-правових громадських приміщеннях безумовно не допускається: <...>, розміщення будь-яких релігійних зображень (ікон, картин, статуй релігійного характеру тощо)” [12, с. 201].

Відповідно до пояснень, зроблених відділом культів Наркомату юстиції РСФРР 26 вересня 1922 р. та 12 лютого 1923 р., релігійні зображення не дозволялося розміщувати у таких громадських місцях, як їдальні, ресторани, пивні, театри, концертні зали, читальні, бібліотеки (нехай навіть узяті в орендне або інше користування), а також заводи, майстерні приватних власників, і взагалі “всюди, де використовується суспільно організована праця, всюди, де використовуються норми публічного права (норми санітарні, гігієнічні, трудові, громадського порядку та інші)” [13, с. 43]. Влада, як виявлялося, дбала про те, щоб цими нормами послуговувалися скрізь, де “практикувалася колективна наймана праця і публічне доступне будь-якому громадянину користування тими або іншими приміщеннями, необмежене якимось вузько індивідуальним приватним колом осіб” [13, с. 43].

Попри таке досить широке тлумачення поняття публічно-правових, громадських приміщень, останніми не вважалися приватні приміщення, тісно пов’язані “не тільки з професійною індивідуальною роботою, а й з інтимним особистим життям певної особи, як-то: кабінет лікаря, адвоката, професора, інженера, майстерня кустаря - чоботаря, шевця та усіх інших, що працювали одноосібно” [13, с. 43-44]. Неодмінною умовою розміщення релігійних зображень і предметів культу у таких приміщеннях було невідвідання їх “сторонньою широкою публікою”.

Від речей релігійного культу згідно зі ст.29 інструкції Наркомату юстиції, Наркомату внутрішніх справ і Наркомату освіти УСРР щодо застосування законоположень про відокремлення церкви від держави і школи від церкви мали бути очищені молитовні приміщення всіх культів у будинках місць позбавлення волі, після чого їх належало пристосувати під освітні установи для в’язнів. У вказаній статті висловлювалася впевненість, що такі заходи не перешкоджатимуть можливості задоволення релігійних потреб “прибічниками релігії” з числа в’язнів [12, с. 200].

Одночасно органи радянської влади зобов’язувались усунути з храмів та інших молитовних будинків, визнаних “народним надбанням,” “усі предмети, які ображали революційне почуття трудящих мас, як-то мармурові або інші дошки, написи на стінах і на богослужбових предметах, зроблені з метою увічнення пам’яті будь-яких осіб, що належать до членів скинутої народом династії та їх поплічників” [12, с. 202].

Власне, музеї, виставки тощо залишалися єдиним місцем, крім храмів, переданих у користування віруючим, де дозволялося виставляти “образи і статуї релігійного характеру”, що мали, за оцінками офіційної влади, художню та історичну цінність.

Практика “усунення релігійних вражень масового характеру, які населення отримувало від обслуговуючих його закладів і підприємств, не призначених спе-

ціально для задоволення релігійних потреб”, поширювалася і на виконання релігійних обрядів і церемоній. Ними заборонялося супроводжувати будь-які дії державних і громадських установ, включаючи панахиди над померлими співробітниками, весілля та ін. Винятком з цього правила були хворі, які були у психіатричних колоніях, шпиталях та виправно-трудовах установах. За циркуляром Наркомату внутрішніх справ УСРР від 22 жовтня 1925 р., з дозволу керівництва лікувального закладу надавалося “право” запросити своїм коштом служителя культу, щоб той “відправив релігійні треби в окремому приміщенні” [14, с. 52].

Цілком справедливими, такими, що “нікому ні в чому доброму утисків не чинили”, визнавалися положення ст.5 декрету Тимчасового робітничо-селянського уряду України “Про відокремлення церкви від держави і школи від церкви”. Забезпечуючи вільне виконання релігійних обрядів, “оскільки вони не порушували громадського ладу і не супроводжувалися замахами на права громадян Радянської Республіки”, ця стаття нібито давала зрозуміти сучасникам: “ви можете здійснювати релігійний обряд (хресний хід, молебень на площі тощо), - здійснюйте, лише належно себе поведіть, ні на кого, ні на що не зазіхайте. Свобода ваша в такій ситуації забезпечена” [15, арк. 281]. У цих випадках для гарантування громадського ладу і безпеки місцева влада була наділена правом вживати всіх необхідних заходів, а саме “відправляти на місце хресного ходу або іншого громадського богослужіння наряд міліції чи військових, чи ще кого-небудь для нагляду за порядком” [15, арк. 281].

Невдовзі влада вдалася до обмеження вільного виконання релігійних обрядів. Інструкція Наркомату юстиції, Наркомату внутрішніх справ і Наркомату освіти УСРР щодо застосування законоположень про відокремлення церкви від держави, прийнята 10 листопада 1920 р., допускала проведення релігійних процесій, а також здійснення будь-яких обрядів на вулицях і майданах лише з письмового дозволу місцевих органів радянської влади, отриманих їх організаторами заздалегідь, не пізніше ніж за 12 годин до початку привселюдного проведення релігійної церемонії [12, с. 202]. “І це було б зрозуміло і відповідало б декретові, якби організатори щоразу зобов’язувалися лише повідомляти місцевій владі про наступне богослужіння, щоб влада мала можливість своєчасно вжити належні заходи, - це було б цілком природним, - відзначалося з цього приводу у “Пояснювальній записці”, яка містила виклад суперечностей між декретом Тимчасового робітничо-селянського уряду України від 22 січня 1919 р. та вказаною інструкцією. - Але зобов’язувати організаторів щоразу мати письмовий дозвіл за умисного або навіть несумисного зволікання з відповіддю осіб або установ, це значить утискувати свободу громадських богослужінь. При цьому “забезпечення” свободи відправлення релігійних обрядів, гарантоване ст. 5 декрету, - зводиться до нуля.” [15, арк. 280, 281].

Одночасно розгорталася широка агітаційно-пропагандистська, роз’яснювальна кампанія щодо шкідливості релігійного впливу “на молодь та дитинство”. У практику антирелігійної роботи все більше входили пропагандистсько-репресивні методи боротьби з найменшими проявами реального та потенційного опору радянській владі в її намірах покласти край відправленню релігійних обрядів. Активно використовуючи свідчення населення, близького до більшовицької партії, антирелігійники виступали “замовниками”, наприклад, “виключень з комсомолу за виконання релігійних обрядів” [16, арк. 70, 75].

Здійснюючи оперативний облік виключень із “спілки” за виконання релігійних обрядів у 16 округах України, де належним чином були представлені всі три характерні типи округів (промислових - 4, змішаних - 5 і сільських - 7), інформа-

ційний відділ ЦК ЛКСМУ наприкінці 1928 р. дійшов висновку про їх значне місце серед випадків виключень з комсомольських організацій. За рік (з 1 жовтня 1927 р. по 1 жовтня 1928 р.) у вказаних округах з лав комсомолу було виключено 3550 осіб, у тому числі за виконання релігійних обрядів - 410 осіб (11, 5%) [16, арк. 75].

Питома вага цих випадків у загальній кількості виключень із комсомольських організацій в округах різних типів становила: у промислових - 8,4%, у змішаних - 14,1%, у сільських 15,8%. У сільських і змішаних округах, де чисельність молоді в комсомольських організаціях досягала 50% , кількість випадків виключень із цих організацій за релігійні обряди була більшою, ніж у промислових. Так, в Ізюмському окрузі із 66 осіб, виключених із комсомолу за півроку, 22 особи (тобто третина) змушені були залишити його через участь у релігійних обрядах, тоді як у Чернігівському окрузі із 127 осіб, виключених із комсомолу протягом року, налічувалося лише 7 таких осіб [16, арк. 75].

Тим часом, як показала “динаміка виключень” з комсомольської організації “за релігійні обряди” в окремі півріччя в сільських округах кількість випадків таких виключень у їх загальній кількості зменшувалася, у промислових і змішаних округах, навпаки - збільшувалася (див. таблицю [17, арк. 77]). Наприклад, у Харківському окрузі в першому півріччі (з 1 жовтня 1927 р. до 1 квітня 1928 р.) з комсомолу “за релігійні обряди” було виключено 8 осіб, у другому півріччі (з 1 квітня 1928 р. по 1 жовтня 1928 р.) - вже 28 осіб, у Дніпропетровському окрузі - відповідно 14 і 17 осіб. Абсолютне зменшення чисельності осіб, виключених з комсомолу “за релігійні обряди”, спостерігалось тільки в Київському окрузі: 48 осіб - у першому півріччі, 22 особи - у другому [17, арк. 75].

Динаміка випадків виключень із комсомолу “за релігійні обряди” в округах різних типів в Україні

Округи	Виключені з 1/X-27 по 1/IV-28			Виключені з 1/IV по 1/X-28		
	Разом	З них за виконання релігійних обрядів		Разом	З них за виконання релігійних обрядів	
		в абсолютних числах	%		в абсолютних числах	%
Промислові	1,263	81	6,4	584	75	12,8
Змішані	436	61	14,0	478	68	14,2
Сільські	334	67	20,1	455	58	12,7
По 16 округах	2,033	209	10,3	1,517	201	13,2

Загалом, чисельність осіб, виключених із комсомольських організацій “за релігійні обряди” в округах різних типів з 1 жовтня 1927 р. по 1 жовтня 1928 р., майже не змінилася (загальна чисельність осіб, виключених із комсомольських організацій, у цих округах тоді зменшилася на 516 осіб), що дало підстави інформаційному відділові ЦК ЛКСМУ констатувати про відсутність відповідних реальних наслідків антирелігійної роботи, яка проводилася “спількою” у 1927-1928 роках [17, арк. 77].

Вочевидь, давалося взнаки невдоволення різних верств населення подібними підходами до обмеження вільного виконання релігійних обрядів. Тому на тактовне і зважене вирішення цього завдання спрямовувався весь радянський апарат на місцях. Це було сприятливим ґрунтом, на якому могли готуватися законодавчі норми про остаточне припинення релігійної діяльності. Останню точку зору яскраво репрезентував “таємний” обіжник адміністративного управління Наркомату внутрішніх справ УСРР “Про дачу дозволу на хресні ходи, освячення степів та колодязів”, надісланий 15 червня 1929 р. усім окружним адміністративним відділам. “<...> Від дачі дозволів на освячення степів, колодязів, хресних ходів поза межа-

ми огорожі молитовного будинку, - зазначалося в цьому документі, - треба по можливості утримуватися, але коли цього вимагають широкі кола населення, а не купка релігійників, дозволи треба давати, погоджуючи в кожному разі по телефону з Окрадмінвідділом” [18].

Таким чином, встановлені радянським законодавством вимоги до розміщення в державних і громадських установах релігійних зображень та публічно здійснюваних дій релігійного характеру були породжені необхідністю, як, власне, і мали своїм наслідком, забезпечення політичного курсу і зміцнення компартійної влади. Обіцяне більшовиками вільне виконання релігійних обрядів позбавлялося реального підґрунтя протягом наступних восьми десятиліть.

Список використаної літератури

1. *Силантьев В.И.* Большевики и православная церковь на Украине в 20-е гг. - Х., 1998.
2. *Форостюк О.Д.* Правове регулювання державно-церковних відносин на Донбасі у 1917-1941 рр. - Луганськ, 2000.
3. *Бережний Я.* Державно-церковні відносини та свобода совісті у СРСР та УРСР: Історичний аспект // Вісн. прокуратури. - 2002. - № 5. - С. 27-30.
4. *Бухарин М., Преображенський Є.* Азбука комунізму: Популярний виклад програми Російської Комуністичної партії більшовиків / Пер. Е.Касяненко. - К.: Всеукр держ. вид-во, 1920.
5. СМЕРТЬ богів: Літ.-наук. зб. - Полтава: Вид-во “Червоний шлях” при Губкомі КСМУ. [Друк. ім. Жовт. Революції], 1923.
6. Агитпроп Ц.К. К.П.(б)У: Тезиси по антирелігійній пропаганді // Изв. ЦК КП(б)У. - 1921. - № 6. - С. 24-25.
7. *Сухоплюев И.* Свобода совести по конституциям Чехо-Словацкой и Польской Республик // Наука на Украине. - 1922. - № 4. - С. 259-275.
8. Про релігію і атеїстичне виховання: Зб. док. і матеріалів / Упор. Б.О.Лобовик і Р.С.Приходько. - К.: Політвидав України, 1979.
9. Сборник декретов и постановлений рабочего и крестьянского правительства по народному образованию. (С 28 октября 1917 г. по 7 ноября 1918 г.) / Изд. Народ. Комиссариата по Просвещению. - М., 1918. - Вып. 1.
10. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі - ЦДАВО України). - Ф.1738, оп. 1, спр. 25, арк. 2.
11. Державний архів Харківської області (далі - ДАХО). - Ф. П-1, оп. 1, спр. 340, арк. 1.
12. Действия и распоряжения Советской власти по отделению церкви от государства // Антирелигиозная пропаганда: Сб. материалов. - Х.: Изд-во Ц.К.Р.К.П.У., 1922. - С. 198-261.
13. *Фиолетов Н.Н.* Церковь и государство по советскому праву. (Обзор и комментарий законодательства по вопросам отношения церкви и государства за 1923 - и начало 1924 г.). - М.-Саратов: Книгоизд-во В.З.Яксанова, 1924.
14. Адміністрат. вісн. - 1925. - № 9. - С. 52.
15. ЦДАВО України. - Ф. 8, оп. 1, спр. 818.
16. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі в ЦДАГО України). - Ф.1, оп. 20, спр. 3019.
17. ЦДАГО України. - Ф. 1, оп. 20, спр. 3019.
18. ДАХО. - Ф. Р-845, оп. 2, спр. 609, арк. 8, 14.